

“DƏDƏ QORQUD” DASTANININ LİNQVO-POETİK ÖZƏLLİKLƏRİ

"Dede Korkut" Linqvo-Poetic Features of the Epos

Aynur QEDIMALIYEVA *

Özet: “Dede Korkut” dastanı Oğuznamelerin klasik örneği gibi Oğuz boylarına ait olsa da genellikle Türk destan geleneğinin orta yüzyıllarda yazıya alınmış en mükemmel bir anıttır. Bundan dolayı dastanın dilinin lingüistik, poetik tahlili dastanın metninin mazmun bütünselliğinin sağlanması ve genellikle Türk dili tarihinin değişik dönemleri arasındaki ilişkilerin kanıtlanması için son derece önemlidir.

Anahtar kelimeler: Destan, Oğuzname, Anıt, Türk Dili, Ozan.

Abstract: Dede Korkut "epos Oguznamelerin Oghuz tribes, such as the classic example, even if the whole tradition of the story written from the most perfect monument of the Middle Ages. The epic by the way language and linguistics, analysis of the epic poetry of the text to ensure the integrity of mazmun, and in different periods of the history of relations between the Turkish evidence to be extremely important.

Key words: Drama, Oguzname, Monuments, Turkish, Ashik

“Dədə Qorqud” dastanı türkdilli xalqların, xüsusən də Azərbaycan xalqının ən qiymətli bədii söz sərəvətidir. Xalq öz bədii istedadı, zövqü, yaradıcılıq qüdrəti çərçivəsində yaratdığı abidəyə, o dövrdəki və bəlkə də daha əvvəlki varlığının əksini həkk eləyib onu gələcəyə, gələcək nəsillərə ərməğan edir. Abidənin incəsənət nümunəsi, bədii təfəkkür məhsulu kimi daha dəyərli olması, onun şeir və nəsr - hər iki janra məxsus əlamətləri yüksək səviyyədə özündə birləşdirməsi ilə sıx bağlıdır.

Uzun illər Şərq ədəbiyyatı ilə məşğul olan H. F. Dits tərəfindən işıq üzü görən bu böyük Oğuz abidəsi dünya ədəbiyyatşünaslığının ən dəyərli tədqiqat obyektinə çevrildi. Bu əlyazmanın tapıntısı “dünyaya yeni bir xalq – poetik yaradıcılığının şedevrini verən həqiqi tapıntı idi”(Koroğlu, 1971: 108.).

Sonralar əhatəli və dərinlən tədqiq olunması, tədqiq olunduqca isə daha dərin qatlarda olan incilərin üzə çıxması nəticəsində “Dədə Qorqud” dastanları aşkara çıxarılıb elmə təhvil verilməsindən sonra haqqında dəfələrlə kitab-kitab, cild-cild yazılmasına baxmayaraq, hələ də dünya şərqşünaslığının və xüsusən də,

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nesimi adına Dil Araşdırmaları Enstitüsü

türk-oğuz filologiyasının diqqət mərkəzindədir. Hər bir tədqiqatçı abidəyə toxunduqca onun yeni keyfiyyətləri, məziyyətləri üzə çıxır. Bununla yanaşı, hələ də mübahisə törədən bəzi məsələlər tam yekdil həllini tapmayıb; boyların yaranma dövrü, abidənin milli mənsubiyyəti, coğrafi koordinatlar, ayrı-ayrı boylarda baş verən hadisələrin dövrü, yazıya köçürülməsi və s. Qorqudsünaslığın mübahisə törədən maraqlı problemlərdən biri də “Dədə Qorqud” şeirlərinin linqvo-poetik xüsusiyyətləri və ümumən şeir və nəsr məsələsidir.

Məlumdur ki, öncə insanların birgə əmək fəaliyyəti zamanı bir-biri ilə münasibəti zamanı adi danışq nitqi yaranıb. Sonralar isə ata-babalarımızın düzüb-qoşduğu şifahi xalq nümunələri: nəğmələr – holavarlar, sayaçı sözləri və s. yaranmışdır ki, bunların da əsasında mətn və motiv dayanırdı. Deməli bədi sənət kimi şeir nəsrədən ilkindir, lakin bu heç də deməyə əsas vermir ki, “Dədə Qorqud” dastanlarının dili ancaq şeir dilidir.

Dastanın istər Drezden, istərsə də Vatikan əlyazma nüsxələri nəsrə və şeirə ayrılmadan yazılmışdır. V. M. Jirmunski abidənin şeir və nəsr parçalarına bölünməsi məsələsinə toxunaraq qeyd edir ki, bu yalnız redaktorlar tərəfindən edilib, lakin əslində boylarda şeir və nəsrin paralelliyi özünü göstərir. Müəllif yazır: “Qorqud kitabı”nda nəsr və şeir münasibəti bu iki tip arasında orta mövqə tutur. Nəsrə nəql etmə, hekayə, şeirlə yalnız qəhrəmanların nitqi verilir, hətta bütün danışq parçaları şeirlə deyil... möhkəm izosillabizmin (şeirlə hecaların bərabərsizliyi) və çoxlu nəsr parçalarında qafiyənin olması özü imkan verir ki, abidədə şeir və nəsr hissələrinin ayrıca verilməsi özünü göstərir” (*Жирмунский, 1974: 616*). Qeyd edək ki, şeir və nəsrin paralelliyi, müvaziliyi yalnız “Dədə Qorqud”da deyil, eyni zamanda əksər türkdilli xalqların dastanları üçün də xarakterik cəhətdir.

Azərbaycan dilinin ilk təşəkkül dövrü üçün xarakterik olan dastanlar ümumən türk dilləri üçün keçilmiş mərhələdir, yəni “Dədə Qorqud” dastanları türkdilli xalqların ilk söz sənəti deyil. Eyni fikri dastanların şeir nümunələri üçün də demək olar. Belə ki, dastandakı şeir parçalarının müəyyən mənada yetkinliyi fikrimizi bir daha təsdiqləyir. Düzdür, bəzən buradakı şeir parçalarının ibtidailiyinə də rast gəlinir ki, bu da müasirlik baxımından irəli gələn bir xüsusiyyətdir. Bu mənada “sabit vəznin olmaması, heca dispropozisiyası, ritm əlvanlığı müasir anlayış dairəsində şeir kanonlarına sığmır” (*Vəliyev, 1981: 24*). K. Vəliyevin haqlı münasibəti diqqəti cəlb edir: “Oğuzların tarixinin bir hissəsini obrazlı ifadəsi olan “Dədə Qorqud” boyları, şumerlərin “Bilqamıs”ı, qırğızların “Manas”ı, özbəklərin “Alpamış”ı...kimi abidələri əsasən şeirlə olmuşdur. Təkrar edirik ki, biz şeir anlayışını qədim dövrün poetik sistemə uyğun götürürük” (*Vəliyev, 1981: 24*).

Abidə ilkin poeziyanın əsas əlamətlərindən olan sinkretizm (yəni şeirin musiqi, mahnı ilə bağlılığı-A. Q.) xarakterlidir. Boyları söyləyən ozan şeir hissəsini qopuz çalaraq oxuyur, nəsr hissəsini isə nəql edir. Dastanda diqqəti iki cəhət cəlb edir: birincisi şeir parçaları "görəlim, xanım, nə söyləmiş" epik klişası ilə başlayır, ikincisi isə Oğuz igidləri kiməsə müraciət edəndə, yaxud monoloq söyləyəndə qopuzdan istifadə edirlər. Qopuz isə qədim musiqi aləti kimi şeirlə ifadə olunmuş mahnını müşayiət edir. K. Vəliyev haqlı olaraq göstərir ki, "bizim ellərin söz sənəti, dastan-boy yaradıcılığı qopuzdan ayrılmazdır. Qədim türk şeirində, ...onlarca türkdilli söz sənəti örnəyində, o ayaqdan, "Dədə Qorqud" boylarında gözəlliyi, sambalı ilə insanı bayıldan çox dəyərli poeziya örnəklərindəki heca sərbəstliyini, uyarlığını, ritm bütövlüyünü gözləyən, mizana vuran qopuz olmuşdur" (Vəliyev, 1981: 83). Xatırladaq ki, türk xalqlarında qopuz bir musiqi aləti olmaqla yanaşı, eyni zamanda "müqəddəs bir əşya kimi qiymətləndirilmişdir" (Mehdiyeva, 2010: 193). Orta Asiya şamanları xalq arasında xüsusi ritualları icra edərkən qopuzdan bir vasitə kimi istifadə etmişlər (*Жирмунский, 1974: 536*). Bu hal, yəni qopuzla müqəddəs münasibət "Dədə Qorqud" dastanında da özünü göstərir: Dədəm Qorqud, qopuzun hörmətinə çalmadım. Əgər əlində qopuz olmasaydı, ağam başı üçün səni iki para qılırdım – dedi (*Qasımsadə, 1978: 180*).

Maraqlıdır ki, "dastandakı mənzum parçalar heca ölçüsü ilə deyil, əsasən qopuzla dastan söyləmə ilə əlaqədardır və sazla söz uyuşması nəticəsində qurulan mənzum parçalardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qopuzla, sazla dastan, duyuq, qoşma oxuyarkən qafiyə lazım olsa da, vəzn o qədər də vacib deyil, çünki vəzni sözlərin – səslərin uzaldılması, qısaldılması əvəz edir. Bundan başqa, müasir dövrdə sərbəst şeirin xüsusi janr mahiyyətli şeir növü kimi formalaşması, əslində belə sərbəst şeirin ilk dövrlərdə də, yazılı şəkildə olmasa da, məhz qopuzla, sazla söz söyləmənin uyuşdurulması tələbatı ilə əlaqədar işlənmiş olmasını təsdiq edir (*Dəmirçizadə, 1979: 138*). T. Hacıyevin fikrincə, "qədim türk şeirində başlıca və standart tələb vəzn, heca olmuşdur" (*Hacıyev, 1979: 11*). K. Vəliyev isə bu şeirlərin heca vəznində olub-olmaması məsələsinə gəlinə bir qədər tərəddüd edir: "bəzən özünü göstərən heca bərabərliyi və qafiyədarlıq heca vəzninin tələbinin ödənməsidirsə, heca bərabərliyinin çox vaxt pozulması, qafiyəsizlik heca vəzninin tələblərinin ödənməməsi faktıdır" (*Vəliyev, 1981: 26*). Məlumdur ki, hər hansı bir janr, vəzn heç də birdən-birə yaranmamışdır. Onun yaranıb tam formalaşması üçün, müasir səviyyəyə çatması üçün müəyyən dövr keçməli olur ki, bu dövrdə də müxtəlif formalara düşərək təkmilləşir. Məhz heca vəzni də belə inkişaf keçmişdir. Türkdilli poeziyanın əsasını təşkil edən heca vəzni haqqında V. M. Jirmunski yazır ki, müasir türklərdə hecayi şeir (barmaq hesabı-A. F.) adlanan şeirlərdə hecaların say prinsipi hökmrandır. Lakin bu şeirlərin türkdilli Sibir xalqlarının qəhrəmanlıq

dastanlarında, habelə “Dədə Qorqud”da saxlanan daha arxaik forması çox geniş çərçivədə enib qalxır (*Жирмунский, 1962: 242*).

“Dədə Qorqud” boylarındakı nəzmləri qədim şeir parçalarından fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri forma rəngarəngliyi ilə yanaşı, məzmun zənginliyidir. Bu şeir parçaları elə dövrün məhsuludur ki, burda biz dildə bütöv istifadəni görürük və xalq dilinin – folklorun bütün incəliklərinin poeziyaya gətirildiyinin şahidi oluruq:

Ağzın üçün // ölüm, qardaş. 4+4=8

Dilin üçün // ölüm, qardaş. 4+4=8

Qalarda//qoparda // yerün so//rar olsam, // nə yerdür? 3+3+3+3+3=15

Qara gör//dun içində //yol azsam// umun nədir?3+4+3+4=14

Qaba ələm// götürən// xanınız kim? 4+3+4=11

Yigit, sənin //baban kim? 4+3=7

Verilən nümunələrdə həm epitet, həm də metafora qabarıq şəkildə özünü göstərir. Şeiri daha emosional etmək üçün sual cümlələrindən istifadə edilmişdir. Bu tip cümlələr emosionallıq yaratmaqla yanaşı, semantik aləmin açılması üçün də imkan yaradır. Verilən misallarda olduğu kimi bütün “Dədə Qorqud” şeirləri üçün heca misra daxilində sabit ölçüyə malik deyildir: üç hecalı misradan iyirmi hecalı misralara qədər təsadüf olunur. Göründüyü kimi, əvvəlki iki misrada heca bərabərliyi gözlənilsə də, III-IV misralarda hecaların sayı on beş-on dördə, V misrada on bir olduğu halda sonuncu misrada birdən-birə yeddiyə enir. Sual yaranır: belə qeyri-sabitlik dilə ağırlıq gətirirmi? İlk baxışda adama elə gələ bilər ki, heca bölgüsünün belə “qeyri-proposionallığı ritm pozğunluğuna, nitq dolaşıqlığına gətirib çıxardır. Əslində isə bu belə deyil. Xalq heç bir vaxt dilinə yatmayan, ağırlıq gətirən sözləri yadda saxlaya bilməz. Məhz buna görə də biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı şeirləri tədqiq edərkən klassik poeziyadakı kimi misranı vahid götürməməliyik. İstər semantik, istərsə də poetik cəhətdən bir-birinin ardınca gələn misralar musiqidəki “zəncirvari intervallar” kimi bağlıdır” (*Vəliyeva, 1986: 39*). Hər hansı bir şeir parçasını araşdırarkən onu bütöv şəkildə götürmək lazımdır. Sonuncu misradakı “yigit” sözündən sonra edilən pauza yaranan boşluğu doldurur və heca azlığı hiss olunmur. Bu tip misallar abidənin dili üçün xarakterikdir. Yaranan boşluqlar ya qopuzdan süzülən musiqi ritmilə, ya da ozanın hərəkət ritmi ilə müşayiət edilmişdir. Qədim şeirlərin strukturundan fərqli olaraq, bu parçalar bəsitlikdən çıxmış yetkinləşən formalardır.

Abidənin dilindən danışarkən intonasiyaya toxunmamaq olmaz. "Sintaktik səviyyədə fonetik amil kimi çıxış edən və fonosintaktik vahid kimi götürülən intonasiya poetikada xüsusi əhəmiyyət daşıyır" (Vəliyev: 1978, 201). Əslində ritm ilə intonasiya bir-biri ilə çulğışı, başqa şəkildə desək, "nitqin ritmik və melodik cərəyanı elə intonasiya deməkdir" (Dəmirçizadə, 1972: 165).

Şeirlərdə intonasiya müxtəlif vasitələrlə yaradılır. Cümlənin yüksək, adi, yaxud zəif tonla deyilməsi, intonasiyanın müxtəlif çalarlarından istifadə edilməsi, həmin cümlələrdə nəzərdə tutulmuş məlumatın, əsas məqsədin daha geniş və dərinlən açılması üçün imkan yaradır. Yüksək emosionallığa malik olan "Dədə Qorqud" poetikasında intonasiya böyük rol oynayır.

Qaranqu axşam olanda qayğılı çoban!
Qarla yağmur yağanda çaxmaqlı çoban!
Ünüm anla, sözüm dinlə!
Ağ-ban evim şundan keçmiş gördünmü, degil mana!
Qara başum qurban olsun, çoban, sana! (KDQ, 45)

Bu şeir parçasında bütün misralar yüksək intonasiya ilə ifadə olunur. Yaxud:

Altundağı alaca atun nə ögərsən?
Ala başlu keçimcə gəlməz mana.
Başındağı tulğul ğanı nə ögərsən, mərə kafər?!
Başındağı bərkümcə gəlməz mana.
Altmış tutam göndərini nə ögərsən, mırdar kafər?!
Qızılıcığ dəgənəgimcə gəlməz mana.
...Belündə toqsan oqın nə ögərsən, mərə kafər?!
Ala qollu sapanımca gəlməz mana.
İrağından-yaqınından bərü gəlgil!
Yigitlərin zərbini görgil, andan ötgil! – dedi. (KDQ, 43)

Burada isə məqsəd və intonasiyaya görə müxtəlif cümlə növləri bir-birini izləyir. Dialoq xarakterli misralar maraqlı doğurur: əvvəl sual cümlələri, sonra ona cavab verən nəqli cümlələr işlənir. Birinci misrada sual, sonrakılarda isə sual-nida işarələrinin qoyulması həmin cümlələrdəki xitablarla bağlıdır. Cümlələrdə intonasiyanın yüksəlib-ənməsi misra –misra davam edir. Son iki misrada yenə yüksək intonasiya bir-birinin ardınca gəlir. Qeyd edək ki, "nida cümlələrinin əmələ gəlməsində xitabların da müəyyən dərəcədə rolu vardır. Xitab nida cümlələri üçün

nə formal əlamət, nədə onların əmələ gəlməsi üçün bir vasitə hesab edilir. Lakin xitablar müraciət üçün deyil, bədii vasitə kimi işlədilir və nida cümləsinin əmələ gəlməsinə kömək edir. Belə hallarda xitablar tez-tez təkrarlanır, müxtəlif xitablar sadalanır” (Ə. Abdullayev, Y. Seyidov, A. Həsənov, 1972: 130). Misal gətirdiyimiz şeir parçasında da xitablar sadalanır və nida cümləsinin yaranmasına kömək edir.

“Dədə Qorqud” dilinin gözəlliyini, bədiiliyini şərtləndirən mühüm amillərdən biri də boylarda işlənən bədii təyinlər – epitetlərdir. Abidənin dilində işlənən epitetlər qədim oğuzların dünyagörüşü ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır, təbiidir, zəngindir. Demək olar ki, hər sətirdə epitetlərə rast gəlmək olur; burada hər bir sözdən, həm də bütöv bir silsilədən ibarət epitetlərlə qarşılaşırıq. Məsələn;

Qaranqu axşam olanda qayğulu çoban!
Qarla yağmur yağanda çaqmaqclu çoban!
Südi, pendiri bol qaymaqclu çoban! (KDQ, 43).

Dastanın şeir dili üçün xarakterik epitetlərdən biri təkrar, yaxud qoşa sözlərdir.

Qanlı-qanlı ırmağlar
Quruyubdur suyu gəlməz.
Şahbaz-şahbaz atlar
Quruyubdur qulun verməz.
Qızıl-qızıl dəvələr
Quruyubdur köşək verməz. (KDQ, 49)

Eyni sözün təkrar edilməsi ilə yaranan epitetlər predmetin əlamətini daha da gücləndirir. Məsələn;

Souq-souq binalarım gərəksə, ana içət olsun!
Tavla-tavla şahbaz atlarım gərəksə, ana binət olsun!
Qatar-qatar dəvələrim gərəksə, ana yüklət olsun! (KDQ, 81)

Bu nümunədə “souq-souq, tavla-tavla, qatar-qatar” ifadələri daimi epitetlərdir. Bir az əvvəl verdiyimiz digər şeir parçasındakı “qızıl-qızıl dəvələr” birləşməsindəki epitet isə daimi deyil. Bəzən bütöv bir şeir parçasında bir neçə misra ardıcıl olaraq bədii təyin olur, lakin hər misranın sonunda eyni söz – təyin olunan söz durur:

Toquz ay tar qarnumda götürdügim,
On ay deyəndə dünya yüzünə götürdügim,
Tolma beşiklərdə bələdügim,
Tolab-tolab ağ südimi əmzirdügim, oğul! (KDQ, 82)

"Dədə Qorqud" kitabında substantivləşmiş bədii təyinlər də mühüm yer tutur. Əşyanın şəxsin mühüm əlamətlərini təyin edən belə epitetlər təyin olunan sözdən ayrı işlənərək, həmin predmeti, şəxsi bildirir. Xüsusilə, substantivləşən bədii təyinlər müraciət məqamında işlənərək, bir əlaməti yox, təsviredici və qiymətləndirici xarakterə malik olan bir neçə əlaməti bildirir. Məsələn;

Bərü gəlgil, başım baxtı, evim təxti!
Evdən çıxıb yürüyəndə sərvə boylum!
Topuğunda sarmaşanda qara saçlum!
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlum!
Qoşa badam sığmayan tar ağızlum!
Güz almasına bənzər al yanaqlum!
Qadunum, verəgüm, döləgüm! (KDQ, 35)

Təsadüfi deyil ki, sonralar yazılı ədəbiyyatımızda bu forma çox yayılmışdır. K. Vəliyevin fikrincə, başqa dastanlardan fərqli olaraq "Dədə Qorqud"dakı epitetlər leksik tərkibinə görə tamamilə türk mənşəlidir və dastanların nəsil-dən-nəslə keçərək yaşamasını təmin edən amillərdən biri də formullardır ki, bədii təyin formulları onların içərisində xüsusilə seçilir" (Vəliyev, 1984: 99).

Şeirlərdə diqqəti cəlb edən maraqlı hadisələrdən biri də sintaktik paralelizmdir. "Dədə Qorqud" dastanının poetik sintaksisinin ağırlıq mərkəzi sintaktik paralelizmin üzərinə düşür (Vəliyev, 1981: 43). Buradakı poetik kateqoriyalar – ritm, intonasiya, alliterasiya, assonans, qafiyə və s. sintaktik paralelizmlə üzvi şəkildə bağlıdır. M. Adilovun fikrincə, "sintaktik paralelizmin mahiyyəti budur ki, bir sintaktik vahidə məxsus quruluş tərzə eyni, yaxud qismən dəyişilmiş tərzdə təkrar olunur. Burada təkrarlanan nə söz, nə söz birləşməsi, nə də cümlədir; yalnız ifadə tərzə, sxem təkrar olunur" (Adilov, 1974: 31).

Y. Lotman sintaktik paralelizmi səciyyələndirərək qeyd edir: "Özlüyündə demək olar ki, poeziya- bütün elementləri müxtəlif səviyyədə öz aralarında paralelizm vəziyyətində olan quruluşdur" (Lotman, 1974: 90-91). Müəllifə görə poeziyanın əsasını məhz paralelizm təşkil edir. Bu mənada "Dədə Qorqud" boylarındakı şeirlər zəngin sintaktik paralelizm nümunələrinə malikdir. Daha inamla deyə bilərik ki, quruluş etibarilə buradakı şeir parçalarının özülünü sintaktik paralelizm təşkil edir. Məsələn;

Ər, malına qıymayınca adı çıqmaz.
Qız anadan görməyincə ögüt almaz.
Oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz (KDQ, 31).
Qara eşək başına üyən ursan qatır olmaz.
Qaravaşa ton geyürsən, qadın olmaz (KDQ, 31).

Nümunələrdən görünür ki, burada dil paralelizmi əks olunub. Dil paralelizmi daha ümumi xarakterə malik olduğu üçün zaman keçdikcə, onlar daha da sabitləşərək, atalar sözləri, zərb-məsələlər, aforizmlər şəklində bu gün də işləkliyini qorumuşlar. Yaxud;

Apur-apur yürüşindən,
Aslan kibi turuşundan,
Qanruluban bakişından
Ağam Beyrəgə bənzədürəm, ozan, səni! (KDQ, 62).
Xan babamın göyğüsü,
Qadın anamın sevgisi,
Atam-anam verdügi,
Göz açuban gördügim,
Könül verib sevdügim,
Bəg yigidim, Qazan!(KDQ, 72).

Bu nümunələrdə isə cümlədaxili-mətnədaxili paralelizm özünü göstərir. Əgər tərkibindəki sözlər arasındakı qrammatik əlaqə, münasibət eynidirsə, artıq paralelizmdən danışmaq lazımdır. Əslində həmcins üzv daha geniş vahid kimi paralel üzvləri də öz tərkibinə alır. Yuxarıdakı nümunələrdə birinci misalda tamamlıqlar, ikinci misalda isə xitabın təyini paralel işlənmişdir.

Beləliklə, “Dədə Qorqud”un şeir və nəsr dilinin qısa da olsa, linqvo-poetik təhlili həmin abidənin yüksək səviyyəli bədii əsər olmaqla yanaşı, abidənin qələmə alındığı dövrdə Azərbaycan-türk dilinin misilsiz zənginliyini, hüdudsuz imkanlarını bir daha üzə çıxarır.

QAYNAQLAR

1. Abdullayev Ə, Y. Seyidov, Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə, Maarif, Bakı, 1972.
2. Adilov M. Azərbaycan dilində sintaktik paralelizm//BDU-nun elmi əsərləri. Bakı, 1974, №4
3. Hacıyev T. Yazıçı dili və ideya-bədii təhlili. Maarif, B., 1979.
4. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə, "Maarif", B., 1979.
5. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I hissə, Maarif nəşriyyatı, B., 1972.
6. Kitabı-Dədəm Qorqud. Bakı, Yeni nəşrlər evi, 1999.
7. Qasımzadə Q. Folklor, yazılı ədəbiyyat, müasirlik. "Azərbaycan" jurnalı, Bakı, 1978, № 9.
8. Mehdiyeva S. Bayatıdan dastana. "Elm və təhsil", Bakı, 2010.
9. Vəliyev K. Bədii intonasiya və ritm. Azərbaycan jurnalı, 1978, №7, s.201.
10. Vəliyev K. Azərbaycan dilinin poetik sintaksisi. BDU nəşriyyatı, Bakı, 1981.
11. Vəliyev K. Dastan poetikası. Yazıçı. Bakı, 1984.
12. M. Vəliyeva. Azərbaycan xalq şeirinin poetik fonetikasi (nam. diss.). Bakı, 1986.
13. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. «Просвещение», Л., 1972.
14. Kogoglu X. Песни Коркута. – «Советская тюркология», 1971, №2, с. 108.
15. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. Изд. «Наука», Л., 1974.
16. Жирмунский В. М. Огузский героический эпос и «Книга Коркута» - «Книга моего деда Коркута», Изд. АН СССР, М-Л., 1962.